

АНТРОПОМЕТРИЧНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ФІТОМОРФНИМИ НОМІНАЦІЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Л.В. Пушко

У статті розглядається аксіологічний аспект фітоморфних фразеологізмів як фрагментів національно-культурної картини світу, визначається мотиваційна основа фразеотворення в українській і англійській мовах, розглядається функціонування фітоморфних фразеологізмів в українських і англійських мовах з точки зору їх ціннісних орієнтирів.

На часі увага сучасних лінгвістів зосереджується навколо когнітивної проблеми співвіднесення культури і менталітету нації, шляхів їх концептуалізації у мові. Мова постає єдиною прикметою, неодмінною умовою існування окремого народу, вона не тільки віддзеркалює культурні надбання людства, а й зберігає і передає їх від покоління до покоління [1, с. 187]. Системна організація соціальних знань та їх вербалізація імплікується концептом мовна картина світу.

Потреба людини репрезентувати мовними знаками свої вчинки, наміри, почуття, міркування тощо, визначає неослабний інтерес лінгвістів до вивчення національної мовної картини світу (О.С. Кубрякова, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицка, В. Р. Гак, Г. А. Залізник, та ін), яка містить сукупність узагальнених уявлень про навколишню дійсність, про власну будову людини та гідна спеціального дослідження.

У сучасній лінгвістиці незвичайну актуальність набувають дослідження етнокультури окремого народу, відображеної в його мовній картині світу (Е. М. Верещагин, В. Р. Костомаров, З. Р. Тер-Мінасова, А. А. Зальовська, Ю. Н. Караулов, А. Вежбицька, В. В. Воробйов та ін.)

Метою нашої статті є дослідження аксіологічного аспекту фітоморфних фразеологізмів (ФФ) як фрагментів національно-культурної картини світу .

Задачі нашого дослідження:

– визначити мотиваційну основу фразеотворення ФФ в українській і англійській мовах;

– розглянути функціонування фітоморфних фразеологізмів в українських і англійських мовах з точки зору їх ціннісних орієнтирів.

У центрі лінгвістичних досліджень останнім часом знаходиться процес когніції, безпосередньо пов'язаний з реалізацією відповідної діяльності людини, мисленням, як прояв ментальних здібностей людини, направлених на пізнання і оцінку самого себе та оточуючого світу. Згаданий процес орієнтує людину на створення картини світу як основи для раціональної і осмисленої поведінки у навколишньому світі, адже сприйняте й усвідомлене етносом довкілля, трансформоване в культурі, відтворюється у знакових продуктах і в мовній діяльності народу [2, с.144].

Аналіз фразеологічної концептуалізації світу сприяє поглибленню знань про семантику, синтактику і прагматику мови в цілому, їхній зв'язок з етносвідомістю та культурою. Фразеологізми "можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення або вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступати як мовні експоненти культурних знаків" [3,с. 250].

Рослинний світ є частиною екстралінгвістичної реальності, того світу, що береться в інтерпретації разом з відносинами людей один до одного [4, с. 123]. Рослинний світ постає провідником між концептосферами ЛЮДИНА і ПРИРОДА, поміж яких домінуючою реципієнтною зоною є суперконцепт ЛЮДИНА, оскільки більшість фразеологізмів позначає дії, стани, властивості, ознаки, поведінку людини.

Фразеологічні одиниці із знаками рослинного світу, як частини біоморфного коду культури, згідно з принципами антропометричності фразеологічного фонду мови використовуються на позначення інших культурних кодів. Рослинний світ завжди був водночас близьким і загадковим для людини, вона збагачувала спектр найменувань власних ознак, якостей, дій, станів за рахунок знакових ресурсів рослинного світу з огляду на свої уявлення, оцінки, стереотипи цього світу.

Спостереження за різними рослинами, їхнім онтогенезом, взаємодією з людиною створювали в етносвідомості певні стереотипи у наївній картині світу ознак рослин та пов'язаних із ними сценаріїв, зокрема, і вербалізованих у продуктах культури: піснях, казках, байках, релігійних текстах, міфах тощо.

Стереотип як стала, фіксована структура свідомості втілює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є його схематизованою ознакою [2, с. 247]. Автори словника когнітивних термінів обмежують стереотип до форми обробки інформації і стану знань [КСКТ 1996: 177, 247]. Ця соціокультурно маркована одиниця ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури реалізується у мовному спілкуванні у вигляді нормативної локальної асоціації до стандартної для даної культури ситуації спілкування [5, с.98].

Ця одиниця осмислення людиною життєвих цінностей через мовну призму за допомогою культурної пам'яті апелює як до фактуальної, так і до аксиологічної інформації, що зумовлює мотивацію зокрема фразеологічних одиниць.

Перенесення стереотипів рослинного світу на риси людської вдачі, дії, поведінку людини має метафоричну природу. Стереотипізація ознак рослин і закріплення їх за певним типом людей є подвійною, зворотною метафорою. Спочатку людським якостям приписувалися риси рослин (*троянда* – краса, кохання, *дзвіночок* – балакучість, *незабудка* – вірність, *дуб* – сила, міць), які фіксувалися у фольклорі як символи на позначення людини специфічних стереотипів. Така канонізація актуалізується в парадигмах стійких порівнянь та в інших фразеологічних одиницях з гетерогенною мотивацією.

У ФФ з бінарною структурою перший фітонімічний компонент є метафоричним асоціатом позначуваної структури знань, а другий компонент уявляє собою:

1) метонімічний партонім концепту ЛЮДИНА (*капустяна голова* – зневажл. «Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина» [ФСУМ, 183]; *дубова голова* – лайл. «1. Розумово обмежена, тупа людина; 2. Хто-небудь розумово обмежений, тупий, некмітливий.» [ФСУМ, 183]; *Two heads are better than one, even if one is a cabbage head.* – «Одна голова добре, а дві краще, [АУФС, 975] навіть якщо одна з них є качаном капусти»).

2) умовний мотиватор, що не бере прозорої участі у формуванні інтегрального змісту сполучення (*кропивою попечений* – 1. Дуже збуджений, сердитий, переляканий і т. ін. [СУ Інтернет]; *grasp the nettle* – to deal with an unpleasant or difficult problem quickly and in a determined way (*впоратися із неприємною або важкою проблемою швидко і впевнено*) [Longman 2000: 243]; *the top of the tree* – the highest position in a profession (*найвищий щабель у професії*) [Longman 357]).

3) предикатний компонент диктуму (*тремтіти, як осика на вітрі* – Дуже сильно. [ФСУМ, 589]; *пристати, як реп'ях* – «Настирливо, настійно» [ФСУМ, 183]; *to offer / extend an olive branch* – to show that you want to be more friendly with someone during an argument or fight, by doing something that will please them (*показувати намір бути дружелюбнішим з тим, з ким сперечаєшся чи борешся, вдаючись до дій, які можуть ублажити його*) [Longman 2000: 249]).

Інтеграційно-порівняльна мотивація фразеологізмів із компонентами рослинного світу часто опосередковує зміст міри, кількості, натомість головне смислове навантаження припадає на слово-супровідник, що поєднує концептосфери ЛЮДИНА та РОСЛИНА: *одна, як билина в полі* – «Зовсім самотня людина, без рідних; самотня» [СУ, Інтернет]; *як вичавлений лимон* – «Людина, яка має поганий вигляд через хворобу, якісь переживання, втому тощо; знесилений, брезклий і т. ін.» [ФСУМ, 423];

cool as a cucumber – «used about someone who stays very calm in a situation where you expect them to be nervous, upset, or embarrassed» (про людину, яка залишається спокійною у ситуації, коли очікують, що вона буде нервувати, засмутиться чи зніяковіє) [Longman 2000: 75]; *fresh as a daisy* – «used in order to say that someone is not tired, but is full of energy, and ready to do things» (про людину, яка не втомлена, а сповна енергії, готова на будь-які справи) [Longman 2000: 78].

Асоціативно-термінальна мотивація фразеологізмів використовує асоціативні стереотипи рослинного світу разом із метафоризацією другого компонента: *прийти на потрушені груші* – «Дуже пізно, запізно, наприкінці» [ФСУМ, 200]; *набридати, як гірка редька* – «Дуже, сильно, надзвичайно» [ФСУМ, 734]; *to spill the beans* – «to tell someone something that is supposed to be a secret» (розповісти комусь таке, що вважається секретом) [Longman 2000: 20]; *to drop somebody like a hot potato* – «to suddenly stop being involved with someone, usually because it is embarrassing to you» (різко припинити відносини з людиною, бо така ситуація бентежить тебе) [Longman 2000: 270].

Модус концептів рослинного світу також є стереотипним для етносу. Деякі фітоніми, входячи до складу фразем, визначають їх інтегральний зміст лише на підставі стереотипів оцінки рослин у прагматичних цілях.

Позитивну оцінку рослин як стереотип репрезентують такі звороти: *рости, як гриби після дощу* – «Швидко і в великій кількості» [ФСУМ, 197]; *цвісти, як мак* – «Бути у розквіті фізичних і духовних сил» [ФСУМ, 239]; *life is just a bowl of cherries* – «used in order to say that only good things happen in life» (вживається, щоб зазначити, що в житті трапляється лише гарне) [Longman 2000: 59]. Інтегральний зміст останнього звороту, можливо, мотивований асоціативним зв'язком солодкого з гарним, приємним. Ця позитивна оцінка підкріплюється і іншим ФФ: *a rose by any other name would smell as sweet* – «what is important is what people or things are, not what they are called» [Longman 2000: 345].

Негативний модусний показник фраземи може бути зумовлений метафоричною гіперболізацією: *to cherry-pick* – «to choose exactly the people you want from a group, especially in a way that is not fair to other people» (вибрати з групи, особливо нечесним шляхом по відношенню до інших, тільки тих людей, які бажані) [Longman 2000: 177]; *to sort out the wheat from the chaff* – «to choose the good or useful people from a large group, and get rid of the rest» (вибрати гарних і корисних людей з групи, ігноруючи тих, хто залишився) [Longman 2000: 381]; *як виросте гарбуз на вербі; як виросте трава на помості* [ФСУМ, 169] – «Вживається в ситуація, що заперечує можливість чогось».

Досліджений матеріал дає можливість стверджувати, що у побутовій картині світу, що реалізувалася у мовних одиницях з оцінним характером, знайшли відображення народні знання про оточуючу дійсність і ті стереотипні моделі, що характеризують мовну спільноту. Позитивно-аксиологічні показники ФФ зумовлюються стереотипними сценаріями взаємодії компонентів концептосфер ЛЮДИНА та РОСЛИНА. Рослинний компонент при цьому виступає метафоричним асоціатором, який корелює з метонімічним партонімом концепту ЛЮДИНА, або умовним мотиватором, що не бере експліцитної участі у формуванні інтегрального змісту сполуки, або предикатним компонентом диктуму. Матеріал показав, що навіть у межах однієї мови для вираження однієї і тієї ж оцінки вживаються мовні одиниці з різноманітною структурною організацією і різними внутрішніми образами. Денотативні значення переходять у статус конотативних завдяки еволюції національного мислення, традицій, які складаються у лінгвокультурній спільноті.

SUMMARY

The article deals with the phraseological units with phythonyms as the fragments of the national language picture of the world, defines the basis of their motivation in the English and Ukrainian languages, considers the evaluating functions of the phraseological units with phythonyms in both languages.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧОК

- КСКТ – Краткий словарь когнитивных терминов / В соавт.: Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. – 245с.
- АУФС – Англо-український фразеологічний словник. – К.Т. Баранцев. Близько 30000 фразеологічних виразів. – К.: Радянська школа, 1969. – 1052 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
- СУ – Словники України on-line / Сост. В. А. Широков, О. М. Костишин, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко, Н. М. Сидорчук. – http://www.ulif.mon.gov.ua/ulp/dict_all/index.php?new_start=230&dict=fraseolog/
- Longman – Longman Idioms Dictionary. – Harlow: Person Education Limited, 2000. – 402 p.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. — 191 с.
2. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. –Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996. – 286 с.
4. Бульгина Т.В., Шмелев А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Языки русской культуры, 1997. – 576 с.
5. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев – М.: Изд-во. ИКАР, 1997. – 228 с.
6. Швачко С.О., Анохіна Т.О. Тенденції омовлення природних явищ: когнітивно-прагматичні аспекти // Вісник СумДУ. Сер. Філологічні науки. – 2006. – № 11(95). – С.121-126.

Надійшла до редакції 10 жовтня 2007 р.